

Xarici dilin öyrənilməsi zamanı təfəkkür proseslərinin formalaşdırılmasının psixolinqvistikası

Akif Əlihüseyn oğlu Quliyev

Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti

E-mail: genrl_office@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. Ə.Ə. Əliyev,
psixol.ü.f.d., dos. C.Q. Aliyev

Açar sözlər: təfəkkür, tədqiqat, bacarıq, vərdiş, mətn, nəticələr, mənimsəmə, müqayisə, fəaliyyət

Ключевые слова: мышление, исследование, умение, навыки, текст, результаты, усвоение, сравнение, деятельность

Key words: thinking, research, skill, skills, text, results, assimilation, comparison, activity

Müasir dövrdə xarici dillərin öyrənilməsinin əhəmiyyəti danılmazdır. Demək olar ki, hər birimiz ömrümüzün müxtəlif dövrlərində ikinci bir dil öyrənmə prosesi ilə üz-üzə qalmışıq. İnsanlar ikinci dili müxtəlif məqsədlər üçün öyrənsələr də, bir çoxlarımızın hədəfi ikinci dili o dilin daşıyıcısı kimi danışa bilməkdir. Öyrənmə isə insanın xarici-fiziki və daxili-psixi aləmində baş verən məqsədəuyğun dəyişmələrin nəticəsidir.

Təfəkkür proseslərində idrak fəaliyyəti həm dərinləşir, həm də genişlənir. Təfəkkür hissi – perseptiv proseslərin köməyi ilə əldə edilmiş biliklərin ayrı-ayrı hissələrini müqayisə edir, fərqləndirir, münasibətləri ayırd edir, yeni bilikləri kəşf edir və hissi idrakdan alınan məlumatların əlamətlərini ümumiləşdirir, konkretləşdirir, mücərrədləşdirir, qarşılıqlı əlaqələri aydınlaşdırır və gerçəkliyin mahiyyətinə nüfuz edərək onları dərk edir (1, s. 21).

Tədqiqatlar göstərir ki, anlayışlar sisteminin mənimsənilməsi passiv deyil, aktiv prosesdir. Bu anlayışı mənimsəyən şəxsdən gərgin əqli fəaliyyət tələb edir. Biliklərin mənimsənilməsi o zaman daha müvəffəqiyyətli olur ki, insan onu özü müstəqil əldə etmiş olsun. Yeni anlayışların mənimsənilməsi prosesi əvvəl əldə olunmuş biliklər sisteminə yeni anlayışın daxil edilməsi kimi anlaşılmalıdır.

Anlayışın mənimsənilməsi, fikri fəaliyyətin mərhələlərlə mənimsənilməsi, yaradıcı idrak fəaliyyətinin mexanizmi, qanunauyğunluqları, inkişafın mənbə və şərtləri və s. ədəbiyyatda elmi əsaslarla şərh olunmuş, psixologiyanın əldə etdiyi nəticələrə istinad edən müxtəlif təlim konsepsiyaları nəzəriyyə və praktikada özünə yer tapmışdır. Onlardan bəziləri pedaqoji fikrin və praktikanın ötmüş mərhələsi hesab edilir, bəzilərinin isə birtərəfli olması həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən əsaslandırılır.

Biz düşünürük ki, məktəblilər tədris edilən bilikləri yalnız qavramağı deyil, həmçinin də onları öz şüurlarında möhkəmləndirməyi və nitqləri vasitəsilə aydın, məntiqli şəkildə ifadə etməyi bacarmalıdırlar. Hər bir şagirdin ümumi dünyagörüşünə, geniş təfəkkürə və aydın nitq vərdişlərinə yiyələnməsində aşağı siniflərdə başlanan və icra edilən inşa yazılarının rolu da böyükdür. Ancaq şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə onların bilik səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Axı inşalar xüsusi yaradıcılıq qabiliyyəti və müstəqillik tələb edir. Mövzu şagird tərəfindən düzgün dərk olunmalı və mənimsənilməlidir. Şagirdləri yaradıcılığa düzgün istiqamətləndirmək lazımdır. Qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan interaktiv təlim üsullarının tələblərinə əsaslanaraq onları istiqamətləndirmək, sərbəst, yaradıcı və müstəqil fəaliyyətə imkan yaradır.

Xarici dillərin tədrisi digər humanitar fənlərin tədrisindən özünün spesifikliyi ilə seçilir. Ənənəvi yanaşmaya görə, bu cür spesifiklik ilk növbədə xarici dil dərslərinin yeni məzmun verməkdən daha çox mövcud fikirləri yeni işarələr sisteminə çevirməyə xidmət etməsindən irəli gəlir. Xarici dillərin tədrisinin digər spesifikliyi isə dərslərin əvvəlki bilgilərə söykənməsi, dərslərə zəncirvari əlaqədir ki, bu da onları dəqiq fənlərə yaxınlaşdırır. Xarici dilin tədrisi zamanı şagirdlərdə dilin komponentlərinin (tələffüz, lüğət və qrammatika) və dil bacarıqlarının (oxu, yazı, dinləmə və danışmaq) inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində dayanır və qiymətləndirmədə müvafiq olaraq bu meyarlarla həyata keçirilir.

Nəzərə alınmalıdır ki, insan fikirləşəndə də, düşünəndə də sözlər və cümlələrdən istifadə edir. Təfəkkürün təzahür forması dildir. Şagirdin də fikirləşmə dili var. O, fikri başqasına çatdırmaq üçün istifadə olunan dilin də əsasında təfəkkür dayanır. Şagirdlər eyni fikirləri düşünə bilərlər, lakin o fikirlərin ifadəçisi olan sözlər və cümlələr hər şagirdin özünəməxsus söz və cümlələri ola bilər (3, s. 79).

Məlumdur ki, xarici dilin öyrənilməsi zamanı fikrin formalaşdırılmasının əsas dil vahidi cümlədir. Şagirdlərdə analitik-sintetik fəaliyyətin yaranması və aktualaşdırılmasını şərtləndirən, qrammatik biliklərin və müvafiq bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə təmin edən dil materialının təhlilinin aşağıdakı üsulları formalaşdırılmalıdır:

1) Səslənən nitqdə cümlənin üzvlərə ayrılması, onun məzmun və formal tərəflərinin aşkar edilməsi;

2) Müqayisə, müxtəlif tipli cümlələrin quruluşunun qarşılaşdırılması;

3) Qrammatik əlamətlərə görə cümlələrin təsnifatı;

4) Cümlələrin tərtib edilməsi.

Xarici dilin tədrisi prosesində formalaşmış cümlələrarası assosiasiyalar, stereotiplər müxtəlif tipli cümlələrin uğurla mənimsənilməsinə şərait yaradır. Cümlənin öyrənilməsinin əvvəlində müəllim izahat verir ki, hər bir cümlədə kim və nə haqqında (insan, heyvan, əşya və hadisə haqqında) danışılır. Cümləni təşkil etmək üçün elə sözlər seçilməlidir ki, onlardan biri kim və nə haqqında danışılanı adlandırsın, o biri onun haqqında nə deyildiyini göstərsin. Bununla birlikdə izah olunur ki, cümləni təşkil edən sözlər bir-biri ilə bağlanır, formalara görə öz aralarına uyğunlaşırlar. Şagirdlərə iki qrupda sözlər təqdim edilir və birini qrupun sözlərinə ikinci qrupdan uyğun gələn sözlər seçmək təklif olunur:

1) Dərs, müəllim, şagirdlər, sinfə, onlar.

2) Daxil oldu, başlandı, qalxdılar, oturdular, oxuyurlar.

Şagirdlər aşağıdakı cümlələri düzəldirlər:

Dərs başlandı. Müəllim sinfə daxil oldu. Şagirdlər qalxdılar və oturdular. Onlar oxuyurlar.

Şagirdlər müəllimlə birlikdə təyin edirlər ki, xarici və ana dillərində cümlələr məzmun tərəfinə görə eynidirlər (bitmiş fikri ifadə edirlər), formal tərəfinə görə isə (quruluş xüsusiyyətlərinə görə) fərqlənirlər.

İkinci dilin mənimsənilməsinin psixoloji xüsusiyyətləri haqqında məsələni öyrənərkən, ikinci dilin öyrənilməsində bir tərəfdən, psixoloji qanunauyğunluqlar və digər tərəfdən, qeyri-psixoloji ictimai tələblər və məsələləri nəzərə almaq olduqca vacibdir.

Xarici dilin mənimsənilməsi prosesində şagirdlərdə əqli fəaliyyətin öyrənilməsi məqsədilə tədqiqatımızı növbəti ardıcılıqla davam etdirdik. Bu mərhələdə şagirdlərin müxtəlif siniflər üzrə xarici dili öyrənmə səviyyəsini yoxlamaq baxımından fikri proseslərin bəzi vacib xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdik. Qeyd etdiyimiz məsələləri üzə çıxartmaq üçün Bakı şəhərində orta məktəblərin, 6-cı, 7-ci, 8-ci siniflərində aşağıdakı müəyyənədicilik eksperiment materialları əsasında təcrübələr aparılmışdır.

- 1) Modal feili seçin: Choose the correct modal verbs
- 2) İnkər cümləni seçin: Choose the correct neqativ sentences
- 3) Düzgün zaman formasını seçin (to see) her friends last week
- 4) Qaydasız felləri seçin (choose the line of irregular verbs)
- 5) Azərbaycan dilinə tərcümə edin Translate into Azerbaijan
- 6) İngilis dilinə tərcümə edin Translate into English
- 7) Sözləri düzgün yazın Write the words correctly
- 8) Tək isimləri seçin choose the singular nouns
- 9) Cümlədəki sözlərin sırasını düzgün seçin Write the words correctly
- 10) Düzgün sual cümləsini seçin Choose the correct interrogative sentences

Tədqiqatın gedişində "My family" mövzusunda mətn tərtib olunmuşdur:

Tədqiqatın gedişində şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqlar verilərək onları cavablandırmaq xahiş olundu. Burada tapşırıq ingilis dilində olan sözlərdən "Mənim ailəm" (My family) mövzusunda mətn qurulması olmuşdur. Tədqiqatın nəticələrinin obyektivliyi üçün eksperimentdə hər üç sinifdən eyni sayda şagird iştirak etmişdir.

Yuxarıda verilən tapşırıqların nəticələrinin araşdırılması göstərir ki, təcrübədə iştirak edən hər üç sinif şagirdlərinin müvəffəqiyyəti aşağıdakı kimi olmuşdur:

VI sinifdə 11 şagirdin 5 nəfərində cavablar qismən düz olmuş; 3 nəfərində səhv; 3 nəfər isə cavablandırmaqda çətinlik çəkmişlər.

VII sinifdə 11 şagirdin 6 nəfərində cavablar qismən düz olmuşdur, 3 nəfərində bir sıra tapşırıqlar səhv olmuş, 2 nəfər şagird bəzi tapşırıqları həll edə bilməmişlər.

VII sinifdə 11 şagirdin 6 nəfərində bir sıra tapşırıqların həlli: məs., inkar cümlələri, verilmiş sözlərdən mətn düzəltmək, verilmiş sözlərdən mətn düzəltmək, verilmiş sözlərin sinonim və antonimlərini tapmaq və əsasən düzgün həll olunmuşdur; sözlərin ingilis dilinə tərcümə olunması, sözləri və artiklin işlədilməsində səhvlərə yol vermişlər; 3 nəfərində isə inkar cümlələrin 50%-ni tamamlamayıblar, ingilis dilinə tərcümədə bəzi cümlələri tərcümədə çətinlik çəkiblər; onlardan 2 nəfəri isə sözlərini və artiklları düzgün işlətməyiblər.

VIII sinif şagirdləri digər siniflərlə müqayisədə tapşırıqları müəyyən qədər düzgün yerinə yetirmişlər. Lakin bununla bərabər şagirdlər aşağıdakı səhvlərə yol vermişlər. Belə ki, onlardan 5 nəfəri "sayılan və sayılmayan isimlərə aid çalışmalarda səhvlərə yol veriblər: "chocolate" sözünü sayılan isim kimi və mətn qurmaqda çətinlik çəkiblər. Şagirdlərdən 3 nəfəri qismən səhvlərə yol veriblər: artiklin işlənməsində "sun" sözünün qarşısında "the" əvəzinə "a" işlədiblər. Onlardan 3 nəfəri isə verilmiş sözlərdən mətn tərtib etməkdə və verilmiş sözlərdən cümlə düzəltməkdə çətinlik çəkiblər.

Tədqiqatın nəticələrindən məlum olur ki, ən yaxşı göstəricilər VIII sinif şagirdlərinindir. Düzgün olmayan cavabların səviyyəsinə görə zəif cavablar VI sinif şagirdlərinin payına düşür.

VII sinif şagirdlərinin cavablarında səhvlər az olsa, onlar tapşırıqları yerinə yetirərkən çox diqqətli olmamışlar və onları axıra qədər həll edə bilməmişlər.

Xarici dilə yiyələnmə şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir, yaddaşın bütün növlərinin xüsusilə abstrakt düşüncələr, həmçinin təfəkkür əməliyyatları, fonematik eşitmə kimi belə qabiliyyətləri, dil təxmini, imitativ qabiliyyətin inkişafına yaxşı təsir edir, şagirdlərlə təxəyyülünün və yaradıcılığının inkişafına imkan yaradır. Əsas şərait kimi xarici dilə yiyələnmək üçün lazımlı motivasiyanın yaradılması və öyrədilənin bütün potensiallarının optimal istifadəsi çıxışdır.

Məqalənin aktuallığı. Xarici dillərin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dövrdə demək olar ki, hər birimiz bəzən ikinci bir dilin öyrənilməsi prosesi ilə üz-üzə qalırıq.

Hamımıza da məlumdur ki, öyrənmə insanın xarici-fiziki və daxili-psixi aləmində baş verən dəyişmələrlə sıx bağlıdır. Aydın məsələdir ki, təfəkkür proseslərində idrak fəaliyyəti həm dərinləşir, həm də genişlənir. Məhz məqalə də bu kimi vacib məsələyə həsr olunduğu üçün onu aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə anlayışlar sisteminin mənimsənilməsi prosesinin təsnifatı verilir və xarici dillərin tədrisinin spesifik xüsusiyyətləri göstərilir. Eyni zamanda şagirdlərdə analitik-sintetik fəaliyyətin yaranması və aktualaşdırılmasını şərtlədirən, qrammatik biliklərin və müvafiq bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təmin edən dil materialının təhlilinin müxtəlif üsullarının formalaşdırılması yolları şərh edilir və xarici dilin mənimsənilməsi prosesində şagirdlərdə əqli fəaliyyətin öyrənilməsi məqsədilə aparılmış tədqiqatın ayrı-ayrı siniflər üzrə nəticələri araşdırılır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar yararlanırlar.

Ədəbiyyat

1. Алхазашвили А.А. Психологические основы обучения устной иностранной речи. Тбилиси, 1974.
2. Ибрагимбеков Ф.Я. К вопросу о связях мышления и речи при двух и многоязычии // Ученые записки АПИ языков им. М.Ф. Ахундова. Выпуск IX, 1961.
3. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому как иностранному. М., МГУ, 1970.
4. Rzayeva B.İ. Məktəblilərdə idrak proseslərinin fəallaşdırılması. Bakı: ADPU, 2000.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам. М.: Просвещение, 1991.

A.A. Кулиев

Психолингвистика формирования мыслительных процессов при изучении иностранного языка

Резюме

В статье отмечается, что специфика уроков иностранного языка отличается своим своеобразием. На этих занятиях надо уделять особое внимание на перевод мысли учащихся на новые кодовые системы изучаемого языка.

A.A. Guliyev

Psycholinguistics of the formation of thought processes in the study of a foreign language

Summary

The article notes that the specificity of foreign language lessons is distinguished by its originality. In these lessons, special attention should be paid to translating students' thoughts into new code systems of the language being studied.

Redaksiyaya daxil olub: 15.02.2021